

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΟΥΤΟΠΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ- ΓΑΛΑΝΟΥ

«Κάθε ιδέα έρχεται σάν ένας μακρινός ξένος, και στην αρχή της πραγμάτωσής της είναι δύσκολο νά τήν ξεχωρίσεις από τή φαντασία και τή φαντασιοκοπία» (Goethe).

«Ζητούμεν... άεί δή τί τών τιθεμένων προς άρετήν φέρει» (Πλάτων).

‘Η ουτοπία —σύμφωνα μ’ ένα σύγχρονο όρισμό της— είναι είδος κοινωνικής κριτικής πού άσκειται μέσα από κάποιο κοινωνικό σύστημα, ιδανικό, δίχως δηλ. έπισημονική θεμελίωση —γνώση τών κινητήριων κοινωνικών δυνάμεων— ή σύστημα πού περιέχει άπραγματοποίητα σχέδια κοινωνικών άλλαγών.

Μέ τόν όρισμό αυτό προσδίδεται στην ουτοπική έκφραση γνωστική ή προγνωστική λειτουργία, δίχως κύρος έπιστημονικό, και δραματιστικό περιεχόμενο σέ διάσταση από τό πραγματικό. ‘Η μελέτη μου είναι άκριβώς προσπάθεια άποσύνδεσης αυτής τής σημασίας τής ουτοπίας από τήν πλατωνική φιλοσοφία ή κατάδειξη τής ιδιαίτερης δομής και λειτουργίας τής πλατωνικής «ουτοπίας».

Θά ξεκινήσω μέ μιά διαγραμματική άναφορά στην πλατωνική σύλληψη τής «ουτοπίας».

α) ‘Η ουτοπία γεννιέται από τό πραγματικό και ύπάρχει ως μετ’άθεση¹ του ιστορικού. Στόν Τίμαιο και τόν Κριτία π.χ. ύπάρχει, στην περιγραφή τής ‘Ατλαντίδας, μύθος και άλήθεια. ‘Η ουτοπία τοπικά και χρονικά καλύπτεται από τήν ιστορία και τή γεωγραφία του πραγματικού.² Συμβαίνει έδω ό,τι και στό ίχνογράφημα: πάνω στό ιστορικό ποροϋμε νά τραβήξουμε τά χρώματα και τίς γραμμές του «ουτοπικού» - φανταστικού.³ ‘Η κίνηση του φανταστικού έχει άφετηρία τό πραγματικό. ‘Ομως τό πραγματικό δέν είναι άκριβώς τό ιστορικό - παροντικό αλλά τό παραδειγματικό πού άποδίδει ή ουτοπική περιγραφή (π.χ. στό μύθο τής ‘Ατλαντίδας και τής ‘Αθήνας περιγράφονται πρότυπα όργάνωσης τής κοινωνικής ζωής). Τό έπαναστατικό πλατωνικό πνεϋμα συλλαμβάνει «πάμπολλα... παρά τάς ειωθυίας πολιτείας (Νόμοι 805b). Πρόκειται έδω για μιά θεραπευτική τής ιστορίας,⁴ δεοντική σύλληψη του πραγματικού, πού συμφωνεί μέ τή γενική διάκριση του βέλτιστου από τό ήδιστο (Γοργίας 521d) ή τή γενική έπιταγή: «‘Ως βελτίστους γίνεσθαι τε και είναι» (Νόμοι 707d).

β) Στόν Πλάτωνα ύπάρχει ή διάκριση θεωρητικού λόγου και ουτοπικής περιγραφής (Πολιτεία⁵ και Νόμοι⁶ / Τίμαιος και Κριτίας) αλλά και ή σχέση τους: ‘Ο ίδιος ό φιλόσοφος στην αρχή του Τίμαιου (19 b-c), όπου δείχνει ότι θά ήθελε ή ιστορία τής πραγματικής πολιτείας ν’ αντιστοιχεί στή θεωρητική του περιγραφή τής ιδανικής πολιτείας, λέει πώς τό αίσθημα πού έχει δοκιμάσει για τήν πολιτεία πού περιέγραψε «προσέοικεν... οίον ει τις ζῶα καλά που θεασάμενος, είτε υπό γραφής ειργασμένα είτε και ζῶντα άληθινῶς ήσυχίαν δέ ἄγοντα, εις επιθυμίαν άφίκοιτο θεάσασθαι κινού-

μενά τε αὐτά καί τι τῶν τοῖς σώμασιν δοκούντων προσήκειν κατά τήν ἀγωνίαν ἀθλοῦντα· ταυτόν καί ἐγώ πέπονθα πρός τήν πόλιν ἦν διήλθομεν».

γ) Ἡ λεγόμενη «οὐτοπική» περιγραφή εἶναι τρόπος διερεύνησης τοῦ ἄγνωστου ἢ φανέρωσης τοῦ μὴ ὄρατοῦ ἢ τοῦ χαμένου ἀπό τῆ μνήμη, κι ἔτσι «λόγος μάλα ἄτοπος παντάπασιν γε μὴν ἀληθής», ὅπως λέει ὁ Κριτίας ἀρχίζοντας τήν ἀφήγησή του στό διάλογο Τίμαιος (20e).⁷

δ) Ἡ οὐτοπία στοιχεῖ στήν ἀντίθεση ζωντανοῦ - ἀκίνητου· εἶναι δυναμικός τρόπος παράστασης τοῦ ἀληθινοῦ, τῆς θεωρίας, πού μέ τήν ἀφηρημένη ὀρθολογικότητά της εἶναι στατική ὅπως τό ζωγραφικό ἔργο. Ἐδῶ πάλι ἔχουμε τήν μαρτυρία τοῦ Πλάτωνος στόν Τίμαιο (19b-c). Τό θεωρητικό πραγματώνεται, ἀληθοποιεῖται μέ τόν οὐτοπικό μῦθο. Στόν Τίμαιο πάντα (26c-d), μετά τό μῦθο τῆς Ἀτλαντίδας, λέει ὁ Κριτίας: «Τούς δέ πολίτας καί τήν πόλιν ἦν χθές ἡμῖν ὡς ἐν μύθῳ διηισθα σύ, νῦν με τενεγκόντες ἐπί τᾶ ληθές δεῦρο θήσομεν ὡς ἐκείνην τήνδε οὔσαν καί τοὺς πολίτας οὗς διενοοῦ φήσομεν ἐκείνους τοὺς ἀληθινούς εἶναι προγόνους ἡμῶν, οὗς ἔλεγεν ὁ ἱερεὺς». Ἡ δραματοποίηση τοῦ ἰδεολογικοῦ εἶναι ἡ ἀληθεια τοῦ οὐτοπικοῦ μῦθου. Γι' αὐτό καί τό σκηνικό περιγράφεται μέ λεπτομέρειες (Κριτίας 108c-109 κ.μ., 115c, 116c κ.ά.), τά μεγέθη δίνονται ἀξημένα («θαυμαστά», «κάλλιστα», «μέγιστα»), ὡς θεατρικός τρόπος, καί μάλιστα, ἄν τηρηθοῦν οἱ ἀναλογίες, θάλεγα ὅπως τό γκροτέσκο στό σύγχρονο θέατρο.

Ἡ εἰδική διερεύνηση τῶν προηγούμενων, πού ἀκολουθεῖ, βασίζεται: α) στοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, β) σέ μιά πραγματεία μου γιά τήν πλατωνική πολιτική σκέψη πού ἐκδόθηκε ἀπό τό ΚΕΕΦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν,⁸ γ) ἐκτός ἄλλων καί στό ἔργο τοῦ Καθηγ. H. Joly, *Le Renversement platonicien*, Logos, épistémé, polis, Vrin 1974.

Ἡ H. Joly θυμίζει πρῶτα ἀπ' ὅλα ὅτι ἡ σύνδεση τοῦ ὄρου οὐτοπία μέ τόν Πλάτωνα ἀποτελεῖ ἱστορικό ἀναχρονισμό. Αὐτό ὄχι μόνο σέ σχέση μέ τόν Πλάτωνα, ἀλλά γενικά μέ τήν ἀρχαία σκέψη· γιατί, παρά τήν ἐτυμολογική ἐλληνικότητά⁹ του, ὁ ὄρος —πού παραπέμπει σέ μιά διπλή διαφορά σέ σχέση μέ τήν ἱστορία καί τῆ γεωγραφία— πιθανότατα πλάστηκε καί πρωτοχρησιμοποιήθηκε¹⁰ ἀπό τόν Thomas Morus στό *De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia* (1516), τήν ἐποχή δηλαδή τῆς Ἀναγέννησης.¹¹ «Οἱ πρῶτες οὐτοπίες εἶναι θυγατέρες τῆς Ἀναγέννησης»,¹² τῆς ἐποχῆς τῆς ἀνακάλυψης τοῦ νέου κόσμου καί τῆς ἀναβίωσης τῶν ἀρχαίων: «Vraisemblablement, c'est la Renaissance qui a prêté à l'Antiquité les modèles d'utopie qu'elle lui empruntait. A la limite, l'utopie est le résidu de la théorie politique ancienne, lorsque la lecture laisse échapper l'histoire des institutions et la philosophie des constitutions. Ce résidu, tout à la fois critique et prophétique... fait ainsi bon marché des principes fondamentaux des politeia antiques, c'est à dire de ce mélange de réalité historique et de rationalité philosophique qui les caractérisait».¹⁴

Ἡ Goldschmidt λέει χαρακτηριστικά: «On ne parla pas d'utopie à propos des Anciens ou, en tout cas des Grecs».¹⁵ Θά θυμίσω τόν Ξενοφάνη ἀπό τήν Κολοφώνα, πού τόν ἔκτο κιόλας αἰώνα π.Χ. ἀντέκρουε τοὺς μῦθους γιά τήν χρυσή ἐποχή μέ τήν ἐπιγραμματική ἐκείνη διατύπωση: «Οὔτοι ἀπ' ἀρχῆς πάντα θεοὶ θνητοῖσ' ὑπέδειξαν, ἀλλά χρόνῳ ζητοῦντες ἐφευρίσκουσιν ἄμεινον» (VS B 18).¹⁶ Ὁ Πλάτων εἶναι παιδί τοῦ Ξενοφάνη ὡς πρός τήν ἰδέα τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπινου μόχθου καί τῆς

γνώσης. Τό μύθο τῆς χρυσῆς ἐποχῆς, ὅπου ἡ ἀνθρωπότητα ζεῖ στήν ἀφθονία καί τήν ἀθωότητα δίχως φόβο καί πολιτεύματα, τόν χρησιμοποίησε βέβαια καί ὁ ἴδιος, ἀλλά μεταθέτοντας τό νόημά του, στήν περιγραφή τῆς γένεσης τῆς πολιτείας στήν Πολιτεία, στόν Πολιτικό, στόν Τίμαιο καί στόν Κριτία (109b-e). Στήν Πολιτεία πρόκειται γιά τόν πίνακα τῆς ἀπλῆς καί γερῆς ζωῆς μιᾶς ὀλιγαριθμης κοινωνίας σέ πρωταρχικό στάδιο (371b κ.μ.), ὅπου οἱ ἀνάγκες εἶναι περιορισμένες καί ικανοποιοῦνται δίχως μόχθο ἀλλά καί δίχως πνευματικές ἀπολαύσεις. Αὐτή τήν πόλη, ὅπου οἱ ἄνθρωποι ζοῦν ἐν εἰρήνῃ μετά υγιείας καί μέ μακροβιότητα, ὁ Πλάτων (πού ἄλλοῦ θά πεῖ ὅτι δέν τόν ἐνδιαφέρει ὁ χρόνος τῆς ζωῆς ἀλλ' ἡ ποιότητά της¹⁷) τή χαρακτηρίζει «ὑδῶν πόλιν» (372d) καί θά τήν ξεπεράσει. Στόν Πολιτικό (272a-c κ.μ.) ὁ φιλόσοφος ἀναφέρεται στήν ἐποχή τῆς βασιλείας τοῦ Κρόνου καί τῆς ἄμησης διακυβέρνησης ἀπό τούς θεούς. Στόν Τίμαιο ἡ ἱστορία μιᾶς ἐνδοξῆς Ἀθήνας, προγενέστερης τοῦ κατακλυσμοῦ, εἶναι ἐκθεση τῆς πραγμάτωσης τῆς ἰδανικῆς πολιτείας τοῦ διαλόγου Πολιτεία. Καί στόν Κριτία (109-110, 122) ὁ Πλάτων συνδέει τήν προνομακῆ ἐποχή μέ μιᾶ τέλεια Ἀθήνα, ὅταν οἱ θεοί κατεῦθναν τούς ἀνθρώπους. Στό Δ' βιβλίον τῶν Νόμων (713b κ.μ.) ὁ φιλόσοφος ἐπανέρχεται στό μύθο τῆς βασιλείας τοῦ Κρόνου. Σ' αὐτές τίς περιπτώσεις ἔχουμε μετάθεση στό πλατωνικό σχέδιο δύο θεμάτων: τοῦ ἀρχικοῦ παράδεισου καί τοῦ χαρισματικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἀρχικῆς ἀγριότητος καί τῆς κατάκτησης τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ χρυσή ἐποχή γιά τόν μεταρρυθμιστή Πλάτωνα δέν εἶναι ἀναγκαστικά ἡ τέλεια ἐποχή, ὅταν εἶναι ἐποχή τῆς ἄγνοιας. Ἡ ἔφεση τῆς φρόνησης καί ἡ ἄσκηση τῆς φιλοσοφίας εἶναι μόνες ἱκανές ν' ἀνεβάσουν τή ζωή πάνω ἀπό τή ζωώδη ἀθλιότητα.¹⁸ «Ἐπαινῶν τήν ὀρθήν φιλοσοφίαν, ὡς ἐκ ταύτης ἔστιν τά πολιτικά δίκαια... κατιδεῖν» (Ἐβδόμη Ἐπιστολή 326b).

Παρ' ὅλα αὐτά ὀρισμένοι, συσχετίζοντας τόν πλατωνικό λόγο μέ στοιχεῖα τοῦ φανταστικοῦ, θεωροῦν ὅτι ἡ πλατωνική πολιτεία ἀνήκει στό χῶρο τοῦ οὐτοπιστικοῦ,¹⁹ ὅπου δηλαδῆ τὸ φανταστικό ἀντικαθιστᾷ τό ἱστορικό, ἢ ὅπου τό φιλοσοφικό ἔργο ἀπομακρύνεται ἀπό τό πραγματικό, ἐνῶ ἐμπνέεται ἀπ' αὐτό, καί αὐτή ἡ ἀπομάκρυνση ἀποτελεῖ δομικό συστατικό τῆς οὐτοπίας. Ἐδῶ ἡ οὐτοπία νοεῖται μέ τήν ἐννοια τοῦ π λ α σ μ α τ ι κ ο ὕ ὄ χ ι τοῦ παραστατικοῦ, ὡς εἶδος τοῦ φανταστικοῦ.²⁰

Στή μελέτη μου δέν θ' ἀναφερθῶ στους βιαστικούς ἐπικριτές πού, ἔχοντας προκαταβολικά ἀπορρίψει τόν πλατωνισμό ὡς ἰδεαλιστική θεωρία, τόν καταδικάζουν ὡς οὐτοπιστικό· σ' αὐτούς ὑπάρχει ἓνα ἠθικό «πρότερον-ὕστερον». Ἐκεῖνοι πάλι πού σταματοῦν στίς οὐτοπικές περιγραφές κι ἐπικρίνουν τόν Πλάτωνα κάνουν αὐτό πού ὀνομάζει ὁ Ἐγγελοσ τήν «πιό συνηθισμένη ἀδικία πού γίνεται ἀπέναντι στή θεωρητική φιλοσοφία καί πού συνίσταται στό νά τήν καθιστᾷ κανεῖς μονόπλευρη, νά στέκεται δηλαδῆ σέ μιᾶ ἀπό τίς συνιστώσες της»²¹, ὅταν μάλιστα κι αὐτήν δέν τήν ἔχει διερευνήσει σέ βάθος.

Κάθε προσέγγιση στό πρόβλημα τῆς ἀλήθειας στόν Πλάτωνα πρέπει νά ξεκινᾷ ἀπό τό βασικό χαρακτηριστικό τῆς πνευματικῆς του παρουσίας, τήν προτεραιότητα τοῦ μεθοδολογικοῦ ἀπέναντι στό μεθοδικό-ιδεολογικό. Ὁ Πλάτων σκέφτεται καί ξανασκέφτεται τό πραγματικό· δέν εἶναι ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης ὁ δάσκαλος αὐτῶν πού γνωρίζουν, ἀλλά ὁ δάσκαλος αὐτῶν πού ἐρευνοῦν.²² Ἐτσι θ' ἀπελπίζει πάντα ὄλους τούς μαραγκούς τῆς προσκοῦστειας κλίνης μιᾶς μονόπλευρης ἐρμηνευτικῆς

προσέγγισης «τήν ἄλλην αὖ ὑπόθεσιν ὑποθέμενος» (Φαίδων 101d)· ἀναιρώντας μέ τή διαλεκτική, πού «μόνη ταύτη πορεύεται», «τάς ὑποθέσεις» (Πολιτεία 533c-d)· ἐλέγχοντας τούς ἄλλους καί τόν ἑαυτό του μέ τήν πεποίθηση ὅτι «τόν ἀνεξέλεγκτον αὖ... ἄν καί τυγχάνη βασιλεὺς μέγας ὢν τά μέγιστα ἀκάθαρτον ὄντα, ἀπαίδευτον καί αἰσχρόν γεγενῆσθαι» (Σοφιστής 230d-e)· πιστεύοντας στή δύναμη «τοῦ διαλέγεσθαι μόνην ἄν... ἐμπείρω ὄντι... ἄλλην δέ οὐδαμῆ δυνατόν» (Πολιτεία 533a), καί ὁ ἴδιος ὁμως θεωρώντας τόν ὑπερβολικά θεωρητικό λόγο ὡς ἐλλειπτικό ζώης. Σ' αὐτά ἐντάσσεται ἡ οὐτοπία, πού λειτουργεῖ, ὅπως ἡ παλινωδία, ὁ δεῦτερος πλοῦς (Φαίδων 99c-d) κ.ἄ.

Αὐτὴ ὁμως ἡ ἴδια ἡ πλατωνικὴ πίστη στή δύναμη τοῦ λόγου, τόν ὁποῖον ἐξεικονίζουσι οἱ οὐτοπικὲς περιγραφές, μᾶς ἀναγκάζει νά προσέξουμε τὴ διαφορὰ τῆς πλατωνικῆς οὐτοπίας ἀπὸ τῆς οὐτοπιστικῆς περιγραφῆς, ὅπου βασικὴ συνιστώσα εἶναι ἡ ἀπουσία ἐπιστημονικῆς θεμελίωσης στὴν ἀπεικόνιση ἰδανικῶν κοινωνικῶν συστημάτων. Ὅπως ὅταν, μέ τὴν ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν,²³ παύει νά λειτουργεῖ γνωστικά ἡ οὐτοπία, ἔτσι καί ὅπου προέχει στό γνωστικὸ πεδίο ὁ θεωρητικὸς λόγος, πού αὐτοελέγχεται μέ ποικίλους τρόπους καθὼς διερευνᾷ τῆς κινήτηριες κοινωνικὲς δυνάμεις (π.χ. ἀρετὴ, δικαιοσύνη) καί τούς νόμους τῆς κοινωνικῆς προόδου, ἡ οὐτοπία δὲν εἶναι παρά δυναμικὴ παράσταση τῆς θεωρίας.

II

ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΛΟΓΟΣ

«τῷ λόγῳ ἐξ ἀρχῆς ποιῶμεν πόλιν»

Στὴν Πολιτεία (369c) λέει ὁ Πλάτων: «ἄθι δὴ... τῷ λόγῳ ἐξ ἀρχῆς ποιῶμεν πόλιν.²⁴ ποιήσει δὲ αὐτήν, ὡς εἰκεν, ἡ ἴμετερα χρεία». Προηγούμενα, λέγεται, μέ τὴ συνήθη, ἀντὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ τῶν καταστάσεων, ἀναφορὰ στὰ πρόσωπα: «γίγνεται τοῖνυν... πόλις... ἐπειδὴ τυγχάνει ἡμῶν ἕκαστος οὐκ αὐτάρκης, ἀλλὰ πολλῶν ἐνδεής» (369b). Μὲ τὸ θεωρητικὸ του λόγο θεμελιώνει ὁ Πλάτων τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία πάνω στὴν ἰδέα, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀνάγκη ὁ ἕνας τὸν ἄλλο.²⁵ Αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς χρείας (369c) —πού μέ τὸ ὕλικό της περιεχόμενο ὑπάρχει καί στὸν πλατωνικὸ μῦθο τοῦ Πρωταγόρα— ὅπου ὁμως ἀπαντοῦν οἱ βασικὲς ἔννοιες τῆς αἰδοῦς καί δίκης²⁶ — δὲν θά βρεῖ σύμφωνο τὸν Ἀριστοτέλη (Πολιτικῶν 1291a 10-19) ὁ ὁποῖος στὴν ἰδρυση τῆς κοινωνίας στόχο βλέπει τὸ «καλόν» καί ὄχι τὰ «ἀναγκαῖα».²⁷

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, «δὲν πρέπει νά ξεχνοῦμε ὅτι στὸν Πλάτωνα δὲν ὑπάρχει «πολιτεία Θεοῦ»,²⁸ ἐπέκεινα πολιτεία, ἄυλη, βασισμένη στὴν πίστη γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καί στὴν ἰδέα ἐνός Θεοῦ ρυθμιστῆ τῆς τύχης τῶν ἀνθρώπων, ὅπως εἶναι ἡ πολιτεία στό ἀπολογητικὸ ἔργου τοῦ ἱεροῦ Ἀδγουστίνου. Ἡ πλατωνικὴ Πολιτεία εἶναι ἔργο φιλοσοφικό, ὅπου ἀντιμετωπίζονται τὰ κοινωνικά - πολιτικά προβλήματα καί ἀναζητεῖται ὁ τρόπος σύστασης τῆς τέλειαις γήινης πολιτείας. Ὁ τρόπος αὐτός βασίζεται σὲ λογικὲς ἀποδείξεις· ἡ οὐτοπία ἐδῶ δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστη μέ τὴν λογικὴ (κάτι τέτοιο μόνο πρόχειρη σκέψη μπορεῖ νά τὸ ὑποστηρίξει).²⁹

Στους Νόμους, στο τέλος του Γ' βιβλίου, λέει ο Κλινίας: «πειρώμεθα λόγω πρώτον κατοικίζεин την πόλιν» (702e). Τα τρία πρώτα βιβλία των Νόμων εισάγουν στο θέμα αυτό, ενώ τα πέντε επόμενα μελετούν την οργάνωση της πολιτείας, τη θέση, τον πληθυσμό, τη νομοθεσία, τους άρχοντες, την παιδεία κ.ά. Στο χωρίο 683a με την αναφορά στο λόγο τίθεται και η έννοια του «έργου» που συναποτελεί μ' αυτόν το δομικό ζεύγος της πλατωνικής πολιτικής θεωρίας της αλήθειας: «περιτυχόντες γάρ έργοις γενομένοις ... επί τόν αυτόν λόγον έληλύθαμεν, ώστε ου περί κενόν ον τι ζητήσομεν, αλλά περί γε γονός και έχον αλήθειαν».

Λόγος στόν Πλάτωνα είναι και ο «μή πλασθείς μύθος». Στόν Τίμαιο διακρίνει ο φιλόσοφος «τόν πλασθέντα μύθον» από τόν «άληθινόν λόγον» (26d), αφού προηγούμενα επιτάσσει τη μετάθεση στό επίπεδο του άληθινού δσων έχει εκθέσει «ώς έν μύθω», δηλαδή ζητά όχι πιά αυτό που συνήθως περιμένουμε όταν μιλάμε για ουτοπικό σχεδιασμα, τη μετάθεση του πραγματικού στό φανταστικό, αλλά την άληθοποίηση του μύθου: «τούς δέ πολίτας και την πόλιν ήν χθές ως έν μύθω διήειστα σύ, νυν μετενεγκόντες επί τ' άληθές δευρο θήσομεν ως εκείνην τήνδε ούσαν και τούς πολίτας ους διενσοού φήσομεν εκείνους τούς άληθινούς είναι προγόνους ήμών...».

Κοινός στόχος του πολιτικού φιλόσοφου και του πολιτικού της δράσης είναι ή πόλη (ίδρυση, θεσμοί, νόμοι της πόλης). Κοινό μπορεί να είναι τό αίτημα: «κατιδείν πώς ποτ' άν άριστα οίκοιη, και ίδια πώς άν τις βέλτιστα τόν αυτού βίον διαγάγοι» (Πλάτων Νόμοι 702a). κοινό μπορεί να είναι τό αίτημα για τό «επανορθοϋσθαι»³⁰ της πολιτείας «εί ποτ' έξέρχεται». Όμως στοχαστής και πολιτικός συνήθως στοιχοϋν στην αντίθεση θεωρίας-πράξης, λόγου-έργου. Ο φιλόσοφος Πλάτων, που ο λόγος του είναι και τό έργο του —και σε μία φάση της ζωής του ή άποκλειστική του έκλογή— θεμελιώνει ή επανορθώνει την πολιτεία με τό λόγο ή τη δυναμική του παράσταση. αυτή είναι ή ουτοπική λεγόμενη περιγραφή και νόημα της είναι όρισμένες αρχές για την ποιότητα της ζωής. Τίς αρχές αυτές εϋστοχα συνοψίζει ο Καθ., σήμερα Πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών, Ακαδημαϊκός Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρος:

«Πρώτη ιδέα είναι ή πρωταρχική σημασία της άρετης για τη σωτηρία του ατόμου και της πολιτείας. Στοιχεία της άρετης είναι ή σωφροσύνη και ή δικαιοσύνη. Η δικαιοσύνη ως έσωτερική άρετή είναι ή άρμονία ανάμεσα στα τρία μέρη της ψυχής (τό λογιστικό, τό θυμοειδές και τό επιθυμητικό), ως πολιτικός θεσμός είναι ή όρθή κατανομή των τιμών και των ποινών, ή έκτέλεση από κάθε πολίτη του έργου που του άνήκει, ή άποφυγή της πολυπραγμοσύνης και της άλλοτριοπραγμοσύνης.

Δεϋτερη ιδέα είναι ότι ή άρετή στηρίζεται στη γνώση, που οδηγεί στην έλλογη δράση και στόν άριστο βίο. Η γνώση μπορεί να άποκτηθεί μόνο με την παιδεία που είναι τροφός της ψυχής.

Τριτη ιδέα, που σήμερα έχει γίνει γενικά δεκτή και άποτελεί ίσως ένα «κοινό τόπο», είναι ή ιδέα της υπεροχής του γενικού συμφέροντος σε σχέση με τό ατομικό. Σε μία πολύ γνωστή φράση ο Πλάτων διακηρύσσει ότι, σύμφωνα με την άληθινή έπιστήμη της πολιτικής, πρέπει να φροντίζουμε για την επικράτηση του γενικού (ή κοινοϋ) συμφέροντος και όχι του ατομικού, γιατί τό γενικό συμφέρον ένώνει, ενώ τό ατομικό καταστρέφει τίς πολιτείες (Νόμοι 875a)».^{30 α}

Ας δοϋμε όμως μερικά χαρακτηριστικά δείγματα της πλατωνικής σκέψης: «Στή ζωντανή περιγραφή της χρυσής εποχής (του Πολιτικού) τό θέαμα της άφθονίας, της

σχόλης και της ειρήνης δίνει χρώμα και ζωή στην κατάσταση της ενότητας και ομόνοιας, πού θεωρητικά ορίζεται μόνο με την απουσία τεχνικών μέσων και νόμων, δηλαδή στερητικά, με κενά...».³¹ Έδω (Πολιτικός 271e-272a) λέγεται ότι «νέμοντος εκείνου (του θεού) ούκ ἦσαν οὐδέ κτήσεις γυναικῶν καὶ παιδῶν», ιδέα πού θεωρητικά διατυπώνεται και στην Πολιτεία (457cd), και άπαντᾶ και στον Τίμαιο (18c).³²

Οί ύποστηρικτές της οὐτοπιστικῆς θεώρησης στην πλατωνική έρμηνεία δέν προσέχουν διι στους διαλόγους Πολιτεία-Νόμοι και Τίμαιος-Κριτίας υπάρχουν στοιχεΐα πού άντιστοιχοῦν όχι στην άντίθεση Ιστορίας και φανταστικοῦ, αλλά θεωρητικοῦ και έξαικονιστικοῦ και στοιχεΐα του πραγματικοῦ, όπως είναι π.χ. ή κοινή εκπαίδευση γυναικῶν και άνδρῶν στην Σπάρτη, οί Νόμοι του Λυκούργου για τό δριο ήλικίας στο γάμο και ή κοινότητα τῶν γυναικῶν στους Σκύθες, σύμφωνα με τόν Ἡρόδοτο,³³ πού στοχεύει νά ένώσει τά άτομα σε μιά οίκογένεια έτσι πού ή ένότητα του αίματος νά κάνει άδύνατη την έχθρα και τό φθόνο.

Στον Τίμαιο (21d) ό μύθος για τή μέγιστη «και όνομαστοτάτην πρᾶξιν ἦν ή πόλις (τῶν Ἀθηναίων) έπραξεν» και της «Ἀτλαντίδος», της «ὑβρει πορευομένης» (24e), έξαγγέλλεται από τόν Κριτία ως «λόγος μάλα άτοπος παντάσσι γε μήν αληθής» (20d) και, παρατηρεΐ ό Σωκράτης, είναι άναφορά σε «εργον οὐ λεγόμενον μέν, ως δέ πραχθέν ὄντως υπό της πόλεως» καθώς τό διηγήθηκε ό Σόλων. Ἡ Ἀθήνα είχε τή δύναμή της στην εὐψυχία και την άρετή τῶν κατοίκων της. Αὐτή την ιδέα παριστάνει ό Πλάτων στον Τίμαιο με τά λεγόμενα του αἰγύπτιου ιερέα και επαναλαμβάνει στον Κριτία για πρόσωπα (112e): «οἳτοι και κατά την τῶν ψυχῶν παντοίαν άρετήν έλλογοιμοι τε ἦσαν και όνομαστοτάτοι πάντων). Μ' αὐτήν μεταθέτει ό φιλόσοφος, όπως στο διάλογο Μενέξενος,³⁴ τή σύγχρονη Ιστορία της Ἀθήνας και συνάμα, δοξάζοντας με τό παρελθόν την πόλη, προκαλεΐ τους συγχρόνους του.³⁵ Έδῶ υπάρχουν και δύο άλλα γνωρίσματα: τό ποιητικό και τό Ιστορικό. Ὑπάρχει δηλαδή ή σχέση του μύθου, με τόν όποιο αρχίζει τό πλατωνικό έργο, με τό διαλογικό μέρος πού ακολουθεΐ.³⁶ Ὁ μύθος είναι τρόπος πού άνήκει στον πλοῦτο της πλατωνικῆς εκφρασης σύμφωνα με τά λεγόμενα στο χωρίο 19c του Τίμαιου, όπου φαίνεται ότι ό Πλάτων δέν περιορίζεται στην υπερβολικά θεωρητική διατύπωση της σκέψης του. Ἐκτός από αὐτό στην οὐτοπική περιγραφή είναι δυνατόν νά άνιχνευθοῦν Ιστορικά στοιχεΐα. Ὁ μύθος της Ἀτλαντίδας είναι γνωστό ότι σχολιάστηκε κιόλας από την αρχαιότητα ως αφήγηση με πραγματικά στοιχεΐα (Κράντων): ό Ποσειδώνιος θεώρησε ότι ό Πλάτων τόν έπλασε πάνω σε πραγματικά δεδομένα: αντίθετα ό Ἀριστοτέλης τόν έδρε ως μύθο. Οί ύποθέσεις συνοπτικά μπορεί νά είναι τέσσερις: Ιστορική αλήθεια, ποιητική μετάθεση πραγματικῶν γεγονότων, αλληγορία, καθαρή πλασματική Ιστορηση.³⁷

Σωστά παρατηρήθηκε,³⁸ ότι τά προβλήματα έρμηνείας της Ἀτλαντίδας δέν άφορούν τις πηγές του μύθου, όπως θά ήθελε ή ρεαλιστική έρμηνεία, αλλά τή μέθοδο πού χρησιμοποιεΐ ό Πλάτων: ό φιλόσοφος ακολουθεΐ την παραδειγματική όδό, αναζητᾶ πρότυπα με μιά σειρά άντιθέσεις γεωλογικοπολιτικές και φιλοσοφικές. Μέσα από την ανάμνηση τῶν περσικῶν πολέμων, πού διαβλέπονται έδῶ, ό Πλάτων επαναφέρει «με σκηνοθετικό τρόπο τή δυναμική άντίθεση έλλήνων και βαρβάρων»³⁹ και κυρίως παριστάνει τις θεμελιακές του ιδέες της υπερβολῆς στην άρετή και της

καταστροφικῆς ἐπίδρασης τῆς πλεονεξίας:⁴⁰ «πάση τε καί παρά πάντας ἀνθρώπους ὑπερβεβληκότες ἀρετῆ» (Τίμαιος 24d).

Ἔτσι ἡ πλατωνική —λεγόμενη— οὐτοπία δομεῖται, ὅπως ὁ λόγος γενικά, πάνω στίς ὑπερβάσεις: α) τῆς μονομέρειας, β) τῆς ἀκρότητας, γ) ὀρισμένων ἀντιθέσεων τοῦ πραγματικοῦ. Στούς Νόμους (692a καί 693d-701b) ἀναφέρεται ὁ Πλάτων στή μικτή μορφή πολιτεύματος τῆς Σπάρτης («ἡ βασιλεία... σύμμεικτος γενομένη καί μέτρον ἔχουσα») καί στίς ἀκρότητες τῆς Ἀθήνας καί τῆς Περσίας (ἐλευθερία/αὐθαιρέσια/τυραννία). Στό χωρίο 712 ὑποστηρίζει ὅτι, «ὄταν εἰς ταῦτόν τῶ φρονεῖν καί σωφρονεῖν ἡ μεγίστη δύναμις ἐν ἀνθρώπῳ συμπέσῃ τότε πολιτείας τῆς ἀρίστης καί νόμων τῶν τοιούτων φύεται γένεσις». Ἡ Σπάρτη εἶναι ἡ ἀριστη καλλιέργεια τῆς ἀρετῆς, ἀλλά μὴ ἡ ἀρετῆς, τῆς σκληραγωγίας· δέν εἶναι ἀκόμη ἡ δωρική Σπάρτη ἡ πλατωνική, γιατί δέν ἔχει τήν ἀρετή πού κερδίζεται μέ τήν ὀρθή παιδεία, τή συμφωνία τῶν παθῶν μέ τόν λόγο («κεφάλαιον παιδείας... τήν ὀρθήν τροφήν», Νόμοι 643c, πρβλ. 653a). Ὅπως ἡ ἀνδρεία δέν εἶναι μόνο ἀφοβία (633d), ἀλλά καί ἐγκράτεια —μή ἀκολασία— ἔτσι ἡ ἀρετή δέν εἶναι μόνο μόριον: «ἦν δ' αὖ Τυρταῖος ἐπήνεσεν μάλιστα, καλή μέν καί κατά καιρόν κεκοσμημένη τῶ ποιητῆ, τ ε τ ἄ ρ τ η μέντοι δμως ἀριθμῶ τε καί δυνάμει τοῦ τιμῖα εἶναι, λέγοιτ' ἄν ὀρθότατα» (Νόμοι 630c-d). Τό πλατωνικό ἰδανικό ἀποβλέπει «πρός πᾶσαν ἀρετήν».⁴¹

III

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Ἄρα Πλάτων δέν εἶναι οὐτοπιστής, γιατί δέν χαρακτηρίζει τή σκέψη του ὁ ἀντιστορισμός καί ἡ μηδενιστική στάση ἀπέναντι στήν πραγματικότητα, ἀλλ' οὔτε εἶναι ὀπαδός τοῦ ἱστορικισμοῦ· στόν πλατωνισμό, ὅπου «ὁ ἀπόλυτος στόχος εἶναι ἡ ἀνόρθωση τῆς ζωῆς, ἱστορία καί πραγματικότητα ὑπολογίζονται ὡς οἱ μεταβλητές στήν ὑπηρεσία αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ ἢ τό ἱστορικό εἶναι μόνο ἀφετηρία γιά νά στηριχθοῦν οἱ φιλοσοφικές ἀξιώσεις γιά τήν ὀρθότητα τῆς ζωῆς». Ὁ Πλάτων δέν εἶναι οὔτε ἱστορικός οὔτε μιμητικός στοχαστής ἢ καλλιτέχνης, ἀλλά ποιητής: ἡ ποίηση ὑπάρχει σ' ὀποιαδήποτε περίπτωση πραγματοποιεῖται ἕνα πέρασμα ἀπό τό μή εἶναι στό εἶναι, ἀπό τό μή ὀρθό στό ὀρθό: «ἡ γάρ τοι ἐκ τοῦ μή ὄντος εἰς τό ὄν ἰόντι ὄτφουν αἰτία πᾶσά ἐστι ποίησις». Εἶναι δηλαδή ὁ Πλάτων ποιητής νέας πολιτειακῆς κατασκευῆς καί ζωγράφος ἑνός πίνακα πού εἶναι εἰκόνα καί πρότυπο: «διό δὴ παράδειγμά γε πολιτείας οὐκ ἄλλη χρῆ σκοπεῖν, ἀλλ' ἔχομένους ταύτης τήν ὅτι μάλιστα τοιαύτην ζητεῖν κατά δύναμιν» (Νόμοι 739e).⁴²

Ἄρα δραματικός χαρακτήρας τῆς οὐτοπίας στόν Πλάτωνα θά φανεῖ καί ἀπό τά παρακάτω πού ἀφοροῦν τό διάλογο Πολιτεία, τό δραματικό ποίημα «περί δικαιοσύνης». Στήν ἀρχή τοῦ Ε' βιβλίου τῆς Πολιτείας (449c) ὁ Σωκράτης ἀναφέρεται στόν τρόπο «τῆς κοινωνίας», ὅπου «περί γυναικῶν τε καί παίδων παντί δηλον ὅτι κοινά τά φίλων ἔσται».

Ἡ ἀρχή αὕτη εἶναι ἀριστοῦργημα δραματικῆς ἐκθεσης· ὁ Πλάτων (450e) καμῶνεται πῶς διστάζει (ἐνῶ στούς Νόμους θά πεί πῶς τολμᾷ «πάμπολλα παρά τάς εἰωθυίας πολιτείας») νά ἐκθέσει τή γνώμη του, πού θά ξεσηκώσει διαμαρτυρίες γιά τήν

τόλμη της. Τό ίδιο στήν ἀρχή τοῦ Τίμαιου (19d) οἱ δισταγμοί τοῦ φιλοσόφου δείχνουν πῶς ἔχει συνείδηση τοῦ τολμηροῦ χαρακτήρα τῶν ἀπόψεών του. Σωστά παρατηρήθηκε ὅτι ὁ Πλάτων ἀκολουθεῖ τή λογική «τῆς ιδέας, καί κανεῖς δέν εἶναι πιά ριζοσπαστικός ἀπό ἕνα ἰδεαλιστή».⁴³ Στή συνέχεια τῆς Πολιτείας (472a) ὁ πλατωνικός Σωκράτης ὁμολογεῖ ὅτι ἐπιχειρεῖ « π α ρ ἄ δ ο ξ ο ν λ ὄ γ ο ν λέγειν ». Ἐν τῷ μεταξύ, στή διάρκεια τῆς ἐκθεσης, δέν παραλείπει νά τονίσει, ὅτι ἡ «κοινωνία» τῶν γυναικῶν καί τῶν παιδιῶν «τοῖς φύλαξι τῆς πόλεως» πρέπει νά βεβαιωθεῖ σταθερά μέ τό λόγο ὅτι ταιριάζει γιά τήν πολιτεία καί εἶναι ἡ καλλίτερη: «μακρῶ βελτίστη δεῖ τό μετά τοῦτο βεβαιώσασθαι παρά τοῦ λόγου» (461e)· καί τονίζει ὁ Πλάτων: «οὐκοῦν ἡ μέν ἡδονῆς τε καί λύπης κοινωνία ξυνδεῖ, ὅταν ὅτι μάλιστα πάντες οἱ πολῖται τῶν αὐτῶν γιγνομένων τε καί ἀπολλυμένων παραπλησίως χαίρωσι καί λυπῶνται... ἡ δέ γε... ἰδίωσις διαλύει» (462b). Τό κ ο ι ν ὄ κ α λ ὄ εἶναι μέριμνα τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἐρώτηση πού, σέ μιά στιγμή δραματικῆς ἔντασης («ἐξαίφνης») θέτει διακόπτοντας τό Σωκράτη ὁ συνομιλητής του —κάνοντας, ὅπως θά παρατηρήσει ὁ Σωκράτης «ὡσπερ καταδρομήν» στό λόγο του (472a)— εἶναι, ἄν «δυνατή αὐτή ἡ πολιτεία γενέσθαι καί τίνα τρόπον ποτέ δ υ ν α τ ῆ » (471c).

Τό ἀκροατήριό συμφωνεῖ ὅτι ἀξίζει ἡ πολιτεία πού περιγράφει ὁ Σωκράτης. Τό βασικό ὅμως ἐρώτημα εἶναι τώρα νά πεισθεῖ κανεῖς «ὡς δ υ ν α τ ὄ ν καί ἡ δ υ ν α τ ὄ ν » (471e). Σέ κάθε ἀπόπειρα τοῦ Σωκράτη νά ξεφύγει, ὁ συνομιλητής του παρατηρεῖ μέ δραματική ἐμμονή: «ὄσω ἄν... τοιαῦτα πλείω λέγης, ἦττον ἀφεθήσει ὑφ' ἡμῶν πρὸς τό μή εἰπεῖν πῆ δυνατή γίνεσθαι αὐτή ἡ πολιτεία. Ἄλλά λέγε καί μή διάτριβε» (472b). Τότε ὁ Σωκράτης παρατηρεῖ, ὅτι ἔφτασε στό θέμα τῆς «κοινωνίας» ἐρευνώντας «δικαιοσύνην οἷόν ἐστι καί ἀδικία» (472b) καί βεβαιώνει, ὅτι ἡ ἐρευνα γιά τή δικαιοσύνη καί τόν δίκαιο ἔγινε χάριν « π α ρ α δ ε ἰ γ μ α τ ο ς »· μέ ἄλλα λόγια ὅτι ἡ ζωὴ χρειάζεται ἰδανικά π ρ ὄ τ υ π α γιά νά βελτιωθεῖ ἡ ὅτι τό ἀδιάκοπο αἴτημα τῆς ποιότητας ὑπερέχει ἀπό τήν ὁποιαδήποτε ἐπίτευξη:⁴⁴ « π α ρ α δ ε ἰ γ μ α τ ο ς , ἄρα ἔνεκα, ἦν δ' ἐγώ, ἐζητοῦμεν αὐτό τε δικαιοσύνην οἷόν ἐστι, καί ἄνδρα τόν τελῶς δίκαιον εἰ γένοιτο... ἀλλ' οὐ τοῦτου ἔνεκα, ἴν' ἀποδείξωμεν ὡς δυνατά ταῦτά γίγνεσθαι » (472d). Ἄλλοῦ (499d) ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ ἄλλη κατηγορία πού ἀποδίδει τό μόχθο τῆς ὑπερβασίας καί ἀντικαθιστᾷ τήν κατηγορία τοῦ «ἀδύνατου». «Γέγονεν ἡ εἰρημένη πολιτεία καί ἔστιν καί γενήσεται γε, ὅταν αὐτή ἡ Μοῦσα πόλεως ἐγκρατῆς γένηται· οὐ γάρ ἀδύνατος γενέσθαι, οὐδ' ἡμεῖς ἀδύνατα λέγομεν· χαλεπά δέ» (499d).

Δύο πράγματα πρέπει νά προσεχθοῦν γιά νά κατανοήσουμε τήν πλατωνική πολιτική σκέψη: α) Στή σχέση λόγου-πράξης ἀντιστρέφεται ἡ κοινὴ παραδοχὴ τῆς σημασίας τῆς πράξης, β) βασικὴ κατηγορία τῆς πλατωνικῆς γνωσιοθεωρίας, πού σπονδυλώνει καί τήν πολιτικὴ σκέψη, εἶναι τό « δ υ ν α τ ὄ ν ». Γιά τό πρῶτο: «Οἱ πιά πολλοὶ δέχονται ὅτι ἕνα τέλειο σχέδιο πρέπει συνήθως νά τροποποιηθεῖ γιά νά μπεῖ σέ ἐφαρμογή, ἀλλά δέν δέχονται ὅτι ὁ «λόγος» ἔχει περισσότερη ἀλήθεια ἀπό τήν πράξη τῆς πραγμάτωσης, γιατί ἡ ἀλήθεια μιᾶς θεωρίας κρίνεται μέ τήν ἐφαρμογὴ πού μπορεῖ κανεῖς νά πετύχει, “πρὸς τό τελευταῖο ἐκβάν”». Ὁ Πλάτων δέν συμμερίζεται αὐτὴ τήν ἄποψη. Γι' αὐτόν ὁ πνευματικὸς κόσμος ὄχι μόνο πιά τέλειος εἶναι, ἀλλά καί πιά ἀληθινός. «Τό ἀληθινὸ εἶναι τό ἰδανικό».⁴⁵ Στήν ἀρχὴ τοῦ Χ βιβλίου τῆς Πολιτείας (595a) ὁ Πλάτων, ἱκανοποιημένος γιά ὅσα ἐξέθεσε «λόγῳ» σχε-

τικά μέ την ιδανική πολιτεία, λέει: «Καί μὴν... πολλά μὲν καί ἄλλα περὶ αὐτῆς ἐν-
νοῶ, ὡς παντός ἄρα μᾶλλον ὀρθῶς φκίζομεν πόλιν». Γιὰ τὸ δεύτερο: Ὁ Πλάτων
δὲν πιστεύει στὴ δυνατότητα τέλειας πραγμάτωσης τοῦ ιδανικοῦ του. Ἡ βεβαιότη-
τα τῆς ἀνθρώπινης περατότητας, πού συχνά ἀποδίδεται μέ τὴ γνωστικὴ κατηγορία
«τὸ δυνατόν»,⁴⁶ καί ἡ γνώση τῆς μεταβλητότητας τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων⁴⁷
τόν φέρνει στὴν ὁμολογία τοῦ τέλους τοῦ ἔνατου βιβλίου τῆς Πολιτείας, ὅτι ὁ φιλό-
σοφος ἐκεῖνος πού, «οὐκ ἄρα τὰ γε πολιτικά ἐθελήσει π ρ ἄ τ τ ε ι ν», θά πραγματώ-
σει («πράττειν» 592b) μέσα του τὴν ιδανικὴ πολιτεία. Ὁ Πλάτων λέει: «ἐν ἧ νῦν
διηλθομεν οἰκίζοντες πόλεις... τῇ ἐν λόγοις κειμένη... γῆς γε οὐδαμοῦ οἶμαι αὐτὴν
εἶναι» (529b). «Ἀλλά», παρατηρεῖ τότε ὁ Σωκράτης «ἐν οὐρανῷ ἴσως
παράδειγμα ἀνάκειται τῷ βουλομένῳ ὁρᾶν καὶ ὁρῶντι κατοικίσειν. διαφέρει
δὲ οὐδέ εἴτε που ἔστιν εἴτε ἔσται· τὰ γάρ ταύτης μόνης ἂν πράξειεν ἄλλης
δὲ οὐδεμιᾶς».

Στὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν ἀξία αὐτοῦ τοῦ τρόπου, ὁ Πλάτων θάδινε αὐτὴ τὴν ἀπάντη-
ση: «Οἶε ἂν οὐδ' ἦττον τι ἀγαθὸν ζωγράφον εἶναι ὃς ἂν γράψας παράδειγμα οἶον
ἂν εἴη ὁ κάλλιστος ἄνθρωπος καὶ πάντα εἰς τὸ γράμμα ἱκανῶς ἀποδοῦς μὴ ἔχη ἀπο-
δεῖξαι ὡς καὶ δυνατόν γενέσθαι τοιοῦτον ἄνδρα;» (472d).

IV

Η ΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΑΤΟΠΙΑ ΚΑΙ Η ΟΥΤΟΠΙΑ

Ἐνας τέτοιος ἄνδρας, ὅπως αὐτός πού ἀναφέρθηκε, εἶναι ὁ πλατωνικὸς Σωκρά-
της. Λέει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ τοὺς ὁμοίους του ὁ πλατωνικὸς δάσκαλος: «Καί
τούτων δὴ τῶν ὀλίγων οἱ γενόμενοι καὶ γευσάμενοι ὡς ἡδύ καὶ μακάριον τὸ κτῆμα,
καὶ τῶν πολλῶν αὐ ἱκανῶς ἰδόντες τὴν μανίαν, καὶ ὅτι οὐδεὶς οὐδὲν ὑγιές ὡς ἔπος
εἶπειν περὶ τὰ τῶν πόλεων πράττει οὐδ' ἔστι ζυμμάχος μεθ' ὅτου τις ἰὼν ἐπὶ τὴν τῷ
δικαίῳ βοήθειαν σώζοιτ' ἄν, ἀλλ' ὥσπερ εἰς θηρία ἄνθρωπος ἐμπεσὼν, οὔτε ξυναδι-
κεῖν ἐθέλων οὔτε ἱκανός ὢν εἷς πᾶσιν ἀγρίοις ἀντέχειν, πρὶν τι τὴν πόλιν ἢ φίλους
ὀνήσαι προαπολόμενος ἀνωφελῆς αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἄλλοις ἂν γένοιτο, ταῦτα πάντα
λογισμῷ, λαβὼν, ἡσυχίαν ἔχων καὶ τὰ αὐτοῦ πράττων, οἶον ἐν χειμῶνι κονιορτοῦ
καὶ ζᾶλης ὑπὸ πνεύματος φερομένου ὑπὸ τειχίον ἀποστάς, ὁρῶν τοὺς ἄλλους κατα-
πιμπλαμένους ἀνομίας, ἀγαπᾷ εἴ πη αὐτός καθαρὸς ἀδικίας τε καὶ ἀνοσίων ἔργων
τόν τε ἐνθάδε βίον βιώσεται καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτοῦ μετὰ καλῆς ἐλπίδος ἰλεῶς τε
καὶ εὐμενῆς ἀπαλλάσσεται». Τὸ χωρίο αὐτὸ τῆς Πολιτείας (496c-497a) εἶναι: «σύννο-
ψη τῆς δραματικῆς ἀπολογίας τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὸν ἄμαχο μαχητὴ τοῦ δίκαιου·
ὑπερκαιρικὸ κατηγορῶ τῆς ἀδικῆς πολιτειακῆς ζωῆς, καὶ δεῖγμα ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Πλά-
των δὲν θυσιάζει στὴν οὐτοπία τὰ παλικάρια τοῦ ἄριστου». «Ἐπειδὴ δὲν ζεῖ στὸ πο-
λίτευμα πού τοῦ ταιριάζει, ἀποφεύγει ὁ φιλόσοφος τὸ μαρτύριό (στὴν οὐσία ἀπο-
ποιεῖται τὸ μαρτύριο τοῦ συμβιβασμοῦ), μέ τὸ νά μὴ ἐπιχειρεῖ νά γίνεи σωτήρας τῶν
ιδιωτῶν καὶ τοῦ κράτους. Στὴν πραγματικότητα, ἐνεργεῖ ὅπως ὁ συνετός πού δὲν
συμβουλευεῖ, ἂν δὲ τοῦ τὸ ζητήσουν, καὶ ὅπως ὁ γιατρός πού δὲν θεραπεύει, ὅπου
τίποτα τὸ ὑγιενὸ δὲν ὑπάρχει καὶ ὅπου ἀπουσιάζει ἡ συνείδηση τῆς ἀνάγκης τῆς
ἐπέμβασής του (Ζ' Ἐπιστολὴ 330d-331b)».⁴⁸

Καί ἐδῶ ὁμως πάλι ὁ Πλάτων προλαβαίνει τὸν ἀντίλογο. Ἡ δικαιοσύνη, ἀρετὴ πρῶτιστα κοινωνικὴ, εἶναι, ἐνάντια στοῦ σκάνδαλο καὶ τὴν τυραννία μιᾶς ἄθλιας κοινωνίας, τὸ ὕψιστο καταφύγιο τοῦ ἀτόμου, ἡ πηγὴ τῆς εὐτυχίας του σ' αὐτὸν τὸν κόσμον, ἀλλὰ δὲν δημιουργεῖται μέσα στοῦ ἄτομο παρά πάνω στοῦ πρότυπο καὶ μετὰ τὴν πράξη μιᾶς ὀρθῆς ὀργανωμένης κοινωνίας. Ὁ ἴδιος ὁ δίκαιος, ἂν καὶ εἶναι δυνατό νὰ μείνει καθαρὸς στὴ μοναξιά του, δὲν πραγματοποιεῖται μετὰ πληρότητα παρά στὴν «προσῆκουσα» πολιτεία: «ἐν γὰρ προσηκούση αὐτὸς τε μᾶλλον αὐξήσεται καὶ μετὰ τῶν ἰδίων τὰ κοινὰ σώσει» (Πολιτεία 497a).

Ὅπως λέγεται, ὅτι ὁ σοφὸς ἀποστρέφεται τὴν πολιτεία πού δὲν τοῦ ταιριάζει, λέγεται καὶ ὅτι ἡ ἄριστη πολιτεία δὲν εἶναι πολιτεία αὐτοῦ τοῦ κόσμου, γι' αὐτὸ ἐπιβάλλεται ἡ ἀποστροφή ἀπὸ τὴν νυχτερινὴ μέρα στὴν ἀληθινὴ (521c). Αὐτὴ ἡ ἰδέα συνέχει τοὺς διαλόγους Ἀπολογία, Γοργίας, Φαίδων, Συμπόσιον, Πολιτεία. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Πλάτων πάλι ὑποστηρίζει, ὅτι σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν κόσμον ἐπιβάλλεται νὰ πραγματοποιηθεῖ κατὰ «τὸ δυνατόν» ἡ ἄριστη πολιτεία. Ἡ πορεία στοῦ Ἀγαθὸν δὲν εἶναι μονόδρομος. Ἡ κατάβαση σημαίνει ν' ἀφοσιωθεῖ ὁ σοφὸς στὴ σωτηρία ὅλης τῆς πόλης. Μόνη ἡ ἀνάβαση θ' ἀχρήστευε τὴ θέαση. Ὁ φιλόσοφος διαπλάθεται ἀπὸ τὴν πολιτεία γιὰ τὴν πολιτεία «ἐπὶ τὸν ξύνδεσμον τῆς πόλεως» (520a).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Transposition: σὲ ἄλλα πεδία τῆς σκέψης, βλ. Diès, *Autour de Platon*, I & II, Paris 1927.
2. Ὁ Rivaud (Notice au Timée, *Belles Lettres*, 11-12) στὴν ἔκδοση τοῦ Τιμαίου καὶ τοῦ Κριτίου ἔδειξε ὅτι εἶναι δυνατό νὰ προσγράψουμε τὸ φανταστικὸν κόσμον πάνω στὸν πραγματικὸν, ἀθηναϊκὸν, αἰγυπτιακὸν ἢ κρητικὸν.
3. Βλ. H. Joly, *Le Renversement platonicien*, Vrin 1974, 308 κ.μ.
4. Ὁ φιλόσοφος Πλάτων ἀντιμετωπίζει τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα ὡς μετρούμενο μέτρο, δηλαδὴ ὡς ἐννοιολογικὸ μέγεθος. Εἶναι ὡσάν ν' ἀντιστρέφεται ἓνα νεότερο αἴτημα γιὰ τὴν μετατροπὴν μετὰ τὴν πράξη τοῦ κόσμου τοῦ ἤδη σχεδιασμένου μετὰ τὸ στοχασμό. Ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφικὴ πράξη-στοχασμός ἀλλάζει τὴν ἱστορικὴν πράξη. Αἰτιῶν τῆς δὲν εἶναι ἡ ἀλήθεια ὡς σύμπτωση ἱστορικοῦ εἶναι καὶ νοομένου εἶναι, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια τοῦ δέοντος ὡς ὑπέρβαση τῆς πραγματικότητος ἢ ἐξορκισμός τῆς.

»Στὴν Πολιτεία (E 465d-e) πρότυπο τοῦ Πλάτωνος εἶναι ὄχι ὁ ἀθλητὴς, ἀλλ' ὁ πολεμιστὴς πού ἀφιερώνεται στὴν ὑπόθεση τῆς νίκης γιὰ τὴν σωτηρία ὅλης τῆς πόλης («νίκην τε γὰρ νικῶσι συμπάσης τῆς πόλεως σωτηρίαν») γιὰ τοῦτο καὶ εἶναι ἀξιότερος («βίος καλλίων καὶ ἀμείνων») καὶ περισσότερο τιμώμενος ἀπὸ τὸν ἀθλητὴν. Ἐδῶ δὲν μνημονεύεται ὁ Τυρταῖος ὁ ποιητὴς τῆς Σπάρτης ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στοὺς Νόμους (629b), ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς, στοῦ δευτέρου ὅμως βιβλίου (660e), ὁ Τυρταῖος δὲν ὑπάρχει ὅπως εἶναι στοῦ σπαρτιατικοῦ σύμβολο, ἀλλὰ μεταπλασμένος. Ἐπεὶ ὁ Τυρταῖος εἶναι ἰδανικὸ πέρασμα γιὰ τὴν ἀναπαράσταση τοῦ πλατωνικοῦ πολιτικοῦ πιστεύω. Ἡ ἰδέα ὅτι ὁ Τυρταῖος τῆς ἀνδρείας πρέπει νὰ διορθωθεῖ μετὰ τὸν Τυρταῖο τῆς δικαιοσύνης ἰσοδυναμεῖ μετὰ δικαιοκρατία: εἶναι συνέπεια τῆς ἱστορικῆς γνώσης τῆς τραγικῆς πτώσης.

»Ὅπως στὴν τραγωδία μέτρο τῆς κάθαρσης εἶναι ἡ μεταμόρφωση, στὴ φιλοσοφία ἡ διόρθωση ἢ ἡ κάλυψη μιᾶς ἔλλειψης (Πολιτικός 311c) εἶναι κάθαρση. Ἡ κάθαρση εἶναι πάντα «προσῆκων καθαρμός» (Νόμοι E 735).

»Μέλημα τοῦ Πλάτωνος δὲν εἶναι ἡ ἐπιλογή μιᾶς θέσης μετὰ τὴν ἀπόρριψη μιᾶς ἄλλης, ἀλλ' ἡ προσήκουσα διαλογὴ. Ὁ Πλάτων ἀναρωτᾷ τὸ πραγματικόν: τὸ κράτος-δύναμη εἶναι βάση τοῦ κράτους ἢ τὸ κράτος τοῦ δικαίου ἢ ἡ δύναμη τοῦ κράτους; Ἡ οὐτοπία, ὁ ἄλλος Τυρταῖος, εἶναι νέα πραγματικότητα πού δὲν εἶναι ὑπαρκτικὴ ἀλλὰ δεοντικὴ». (Ἄννα Κελεσιδου-Γαλανού, Ἡ ἔννοια τῆς σωτηρίας στὴν πλατωνικὴν πολιτικὴν φιλοσοφία, ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Πρόλογος τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Γ. Μιχαηλίδη-Νουάρου, Ἀθήνα 1982, 92).
5. 369c «λόγῳ ἐξ ἀρχῆς ποιῶμεν πόλιν».
6. Νόμοι 683c: «περιτχόντες ἔργους γενομένους».
7. Στὸ Γοργία ἡ ἰδέα ὅτι «αὐτὸ τὸ ἀποθνήσκον οὐδεὶς φοβεῖται, ὅστις μὴ παντάπασιν ἀλογιστὸς τε καὶ ἀνανδρὸς ὄσιν, τὸ δὲ ἀδικεῖν φοβεῖται» (522e), ἐνῶ ἡ δυστυχία εἶναι νὰ πάει κανεὶς στὸν Ἀδὴν γεμάτος κρίματα, ἐξοικονίζεται μετὰ τὸ μῦθο τοῦ κάτω κόσμου πού ἀκολουθεῖ: τὸ μῦθο ἄλλωστε ὁ Σωκράτης ὀνομάζει λόγον: «Ἄκουε δὴ...

μάλα καλοῦ λόγου», λέει στὸν Καλλικλῆ, «ὄν σὺ μὲν ἠγγῆσαι μῦθον, ὡς ἐγὼ οἶμαι, ἐγὼ δὲ λόγον· ὡς ἀληθῆ γάρ ὄντα σοι λέξω ἢ μέλλω λέγειν» (523a). Καὶ ὁ μῦθος-λόγος τοῦ Γοργία (523a) γιὰ τὸν κάτω κόσμον παραστατικά ἀποδίδει τὴ σημασία τῆς δικαιοσύνης: «τὸν μὲν δικαίως τὸν βίον διελθόντα καὶ ὀσίως, ἐπειδὴν τελευτήσῃ, ἐξ μακάρων νήσους ἀπόντα οὐκείν ἐν πάσῃ εὐδαιμονίᾳ...» (523b). Ἡ ἀναφορά στὸν Ἄδη γίνεται μὲ γεωγραφικὴ ἀκρίβεια (βλ. Joly, δ.π. 329: «Οἱ οὐτοπικὲς περιγραφές, μὲ τὸν πλοῦτο τῶν λεπτομερειῶν τους, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ζωντανὰ πρότυπα τῆς κοινωνικῆς, πολιτικῆς καὶ ἀτομικῆς ζωῆς, ποῦ ὁ ρόλος τους εἶναι νὰ συμπληρῶσιν καὶ νὰ βάλουν σὲ κίνηση στὸ χῶρον καὶ στὸ χρόνον τὰ ἄψυχα ἀκόμη κενὰ καὶ ἄχρωμα πρότυπα τῆς πολιτικῆς θεωρίας καὶ συνάμα νὰ προτείνουν, μὲ ἓνα παιχνίδι ἀντιθέσεων καὶ ἓνα συγκεκριμένο καὶ ἀληθοφανές σύστημα, ἓνα εἶδος κοινωνικο-πολιτικῶν μηχανισμοῦ...»).

Στὸν Τιμαίω, ὅπως παρατηρήθηκε (Rivaud, δ.π. 12), ἡ λέξη «εἰκῶς» χαρακτηρίζει τὸ μῦθο καὶ τοῦ προσδίδει ἀκριβῶς μεγαλύτερο κύρος. Ὁ μῦθος αὐτός, ἂν καὶ μυθικὴ περιγραφή, πλησιάζει ὅσο κανεὶς ἄλλος τὴν ἀλήθεια. Ἐνῶ ἐδῶ, στὴ φυσικῆ, ὁ θεὸς γνωρίζει τὴν ἀλήθεια, ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει πιθανότητες. Κι αὐτὸ στοιχεῖ στὴ διάκρισι λόγου-αἰδίου ὄντος, γιγνόμενου-εἰκασίας. Ὁ ἐπιστημονικὸς λόγος δὲν ἀναφέρεται στὸ γιγνόμενο· αὐτὸ τὸ κάνει, ὅπως στὸν Παρμενίδῃ ἡ «δόξα», ὁ εἰκῶς μῦθος.

Καὶ ὁ γεωγραφικὸς μῦθος τοῦ Φαιδῶνος (πβ. 110b) γιὰ τὸν προορισμὸ τῶν ψυχῶν, ποῦ ἀκολουθεῖ τὸ λόγο γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς («ἐπειδὴ ἀθάνατος φαίνεται οὐσα, οὐδεμία ἂν εἴη αὐτῇ ἄλλη ἀποφυγὴ κακῶν οὐδὲ σωτηρία, πληὴν τοῦ ὡς βελτίστην τε καὶ φρονιμοτάτην γενέσθαι» (107b), ἀποτελεῖ δραματοποίηση-ἐξεικόνισι αὐτῆς τῆς ἐντολῆς τοῦ ὡς «βελτίστην», ποῦ λέγεται γιὰ τὴν ψυχή.

8. «Εἶναι γνωστὸ, διὸν δταν πρόκειται γιὰ τὸ ἄριστο κράτος στὴν Πολιτεία δὲν ἀναφέρεται ἡ Ἱστορικὴ Σπάρτη. Στὴν οὐτοπία αὐτῇ –διου στόχος εἶναι ἡ γνώσι τῆς ἀρχῆς– δὲν χωρὰ τὸ ἐμπερικὸ οὔτε μεταστοιχειωμένο. Ἄλλ’ ἡ οὐτοπία ἔχει φάσεις, ὅπως κάθε δραματοποίηση τοῦ πραγματικοῦ. Μετὰ τὴν ἀναφορὰ στὴν Ἱστορία, στίς ἐκπαιδικὲς μορφές τῶν πολιτευμάτων φέρνεται ἡ Σπάρτη σὲ ἀξιοκρατικὰ ἐπιπέδα (544c). Ἡ μεταστοιχειώσι τῆς πραγματικότητος μέσω τῆς Σπάρτης εἶναι πλατωνικῆ» (Ἄννα Κελεσιδου-Γαλανοῦ, Ἡ ἔννοια τῆς σωτηρίας στὴν πλατωνικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία, 85).
9. Βλ. L. Marin, De l’Utopia de More a la scanda de Cassiodore-Jordanès, Annales, Mars-avril 1971, 311.
10. Βλ. V. Goldschmidt, Platonisme et pensée contemporaine, Paris, Aubier 1970, 167.
11. Πβ. Rabelais, Pantagruel, II, κεφ. 24, Βάκων, Νέα Ἀτλαντίς, Καμπανέλλα, Πολιτεία τοῦ Ἥλιου, Cabet, Ταξίδι στὴν Ἰκαρία.
12. Βλ. A.C. Dareste, T. Morus et Campanella, ou Essai sur les utopies contemporaines, Dupont 1843, 17.
13. Ὁ Πλάθων εἶναι γέφυρα μεταξύ ἀρχαίου καὶ νεότερου κόσμου: ἔφερε τὸν πλατωνισμὸ στὴ Δύσι. Στὰ ὑπομνήματά του στοὺς Παλαιολόγους ὑποστηρίζει διὸ ὁ οικονομικὸς καὶ κοινωνικὸς βίος πρέπει νὰ ρυθμισθῆ σύμφωνα μὲ τίς ἀπλήρεις τοῦ Πλάτωνος, μὲ τίς κατάργησι τῆς ἰδιοκτησίας.
14. Joly 326.
15. Ὁ.π. 165.
16. Βλ. καὶ Ἄννα Κελεσιδου-Γαλανοῦ, Ἡ κάθαρσι τῆς θεότητος στὴ φιλοσοφία τοῦ Ξενοφάνη, Ἀθήνα 1969, 50.
17. Γοργίας 512ε.
18. Πβ. A. Diès, Platon, Les Lois, Les Belles Lettres 1951, XVIII.
19. P. Lénèque et P. Vidal Naguet, Clithène l’Athénien, Paris, Les Belles Lettres 1964.
20. Ὁ H. Joly ἐνισχύει τὴν ἀποψή του γιὰ τὴ σχέση οὐτοπίας-ἀλήθειας ἀναλύοντας τίς ἄλλες κατηγορίες τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος, τὸ δνεῖρο, τὸ μῦθο, τὴν παιδιὰ (330-341).
21. Hegel, Science de la logique, μετάφρ. J. Jankélévitch, I, 83.
22. Βλ. Schaerer, La Question platonicienne, Vrin 1969, 13: «Στὸν Πλάτωνα πρῶτο στοιχεῖο δὲν εἶναι ἡ ἰδέα ἢ ὁ διάλογος, ἀλλὰ ὁ διάλογος, ἢ καλλίτερα ἡ ἰδέα δὲν ἔχει νόημα παρά μὲ τὴ θέση τῆς μέσα στὸ διάλογο». Πβ. Diès, Autour de Platon, Paris, Bauchesne 1927, 229, καὶ Ἄννα Κελεσιδου-Γαλανοῦ. Ἡ ἔννοια τῆς σωτηρίας στὴν πλατωνικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία: Ἀερίστην... ἀρετήν: τὴν βροήν τῆς ἀγαθῆς ψυχῆς αἰεὶ. (π.χ. Λάχις 194α, Σοφιστής 124δδ, Φίληβος 58b-d: τὸ ζητεῖν, Θεαίτητος 154c: ἀπάλιν ἐπανασκεπτεσθαι).
23. Ἄς μὴ ξεχνοῦμε πάντως πῶς ἡ ἀστικὴ κοινωνιολογία –ποῦ θεωρεῖ τὴν οὐτοπία ὡς χμαρικό σχέδιο μετασχηματισμοῦ τῆς κοινωνίας– θεώρησε οὐτοπικό καὶ τὸν μαρξισμό, αὐτὸ μέχρι τῆ σοσιαλιστικῆ ἐπανάστασι στὴ Ρωσία.
24. Πβ. Τιμαίος 19c: «λόγω διεξιόντες».
25. Πβ. Νόμοι 676a-680e (κατακλυσμοὶ καὶ ἀνάγκη συμπάρστασις τοῦ ἐνός ἀπὸ τὸν ἄλλο).
26. Ὅπου ὅμως ἀπαντοῦν καὶ οἱ βασικὲς ἔννοιες τῆς αἰδοῦς καὶ τῆς ἀνάγκης, βλ. Ἄννα Κελεσιδου-Γαλανοῦ, Τὸ πλατωνικό προμηθεϊκό πρότυπο καὶ ἡ πλατωνικὴ σωτηρίας μηχανή, («Ἡ ἔννοια τῆς σωτηρίας», 75 καὶ ὄπ. 8).
27. Πβ. L. Robin, Platon et la science sociale, Rev. de Mét. et de Mor. XX 1913 (=La pensée hellénique des origines à Epicure, Paris 1942, 191): «Ce n’est pas par des raisons logiques ni même purement morales, que Platon explique la formation des sociétés... Platon n’y voit qu’une réaction spontanée de la nature humaine à l’égard des conditions qualitatives du milieu physique et des variations quantitatives de l’agrégat social».

28. 'Η Civitas dei τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας εἶναι συγγενική μὲ τὴν πλατωνική πολιτεία ὄχι μόνο γιὰ τὸ θεοκρατικό τῆς χαρακτῆρα (γιὰ τὸ γνῶρισμα αὐτὸ στὸν Πλάτωνα βλ. U. Wilamowitz-Möllendorff, Platon, Berlin 1920³, I, 401), ἀλλὰ γιὰτὶ καὶ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἡγήτες τῶν πολλῶν εἶναι οἱ λίγοι ἐκλεκτοὶ ποὺ ἀγωνίζονται νὰ ἐλευθερώσουν τοὺς πολλοὺς ἀπὸ τὴν ἐνοχὴ καὶ νὰ τοὺς καταστήσουν ἄξιους γιὰ τὴν αἰωνιότητα. Στὴν Civitas dei ὅμως ὑπάρχουν ἡ χάρις καὶ ἡ ἀποκάλυψη, ἡ ὁποία πηγάζει ἀπὸ τὴν εὐσπλαχνία τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ στὴν πλατωνική πολιτεία ἡ σωτηρία συνδέεται μὲ τὴ φιλοσοφική ἱκανότητα, τὴ δύναμη τοῦ ἔλλογου στοιχείου τῆς ψυχῆς. Βλ. καὶ E. Παπανούτσου, Τὸ θρησκευτικὸ βίωμα στὸν Πλάτωνα, Ἀθήνα 1971, 150-151. Κ. Δεσποτόπουλου, Ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος, Παπαζήσης 1980³, 40 (τὴν οὐτοπική ἐρμηνεία δέχεται π.χ. ὁ J. Zaffiroulo, *Dio-gène d'Arpilonie*, Paris, Les Belles Lettres 1956, 166).
29. Ἄννας Κελεσιδου-Γαλανοῦ, Ἡ ἐννοια τῆς σωτηρίας στὴν πλατωνική πολιτικὴ φιλοσοφία, 25.
30. «Δεῖ δὴ τὴν παιδείαν μηδαμῶ ἀταμάζειν, ὡς πρῶτον τῶν καλλίστων τοῖς ἀρίστοις ἀνδράσιιν παραγιγνόμενον· καὶ εἴ ποτ' ἐξέρχεται, δυνατόν δ' ἐστίν ἐπανορθοῦσθαι, τοῦτ' αἰεὶ δραστεόν διὰ βίου παντὶ κατὰ δύναμιν» (Α 644b).
- 30α. Πρόλογος στοῦ ἔργου μου, ὁ.π. στ'.
31. Joly 32 (μετφρ. Ἄννας Κελεσιδου-Γαλανοῦ).
32. Πβ. Κριτίας 110 (κοινές οἱ πολεμικές ἀσχολίες στοὺς ἄντρες καὶ γυναῖκες).
33. I 216, I.
34. Τὸ ἴδιο στὴν «Πολιτεία», ὅπου ὁ Πλάτων εἶναι δημιουργὸς πολιτείας ἄλλου τόπου, δταν ἐπιτάσσει τὴν ἐνωσὴ μουσικῆς καὶ γυμναστικῆς παιδείας στὴν πολιτεία, δηλαδὴ μιὰ ἐνοποίηση ποὺ δὲν ὑπάρχει οὔτε στὴν πραγματοποιημένη σπαρτιατικὴ πολιτεία οὔτε στὴν ἀθηναϊκή.
35. Δὲν νομίζω ὅτι καὶ τοὺς ταπεινῶναι, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Rivaud, Notice au Timée, 26.
36. Βλ. Rivaud, ὁ.π. 28: «Grâce au mythe initial, la poésie va rayonner sur les parties les plus techniques et les plus abstraites du Timée une lumière diffuse dont elles seront toutes baignées et embellies. Ce mythe ouvre sur le passé et sur l'avenir des perspectives... profondes».
37. Rivaud, ὁ.π. 28-29, πβ. 11-12.
38. Vidal Naguet, Athènes et l'Atlantide, Structure et signification d'un mythe platonicien, REG 67 1967, 425: «Platon ne pensait pas en termes de «sources», de ce qu'Hérodote appelle l'ἴσχυς et l'ἀκοή, mais précisément en termes de modèles».
39. Joly, ὁ.π. 329-330. Προσοχὴ ὅμως γιὰτὶ στὸν Πλάτωνα βάρβαρο εἶναι μόνο τὸ μὴ ὀρθό: βλ. τὴν ἀναφορὰ στὶς Σαυρομάτιδες (Νόμοι 805 πβ. Ἄννας Κελεσιδου-Γαλανοῦ, Ἄνδρας-γυναίκα βίοι παράλληλοι, Ἐκλογὴ, Δεκέμβριος 1977, 21).
40. πβ. Νόμοι 691: καταγγελία τῆς ἔφεσης στὸν πλουτισμό.
41. Ἄννας Κελεσιδου-Γαλανοῦ, Ἡ ἐννοια τῆς σωτηρίας στὴν πλατωνική φιλοσοφία, 86. Καὶ ὁ Κοραῆς, βλέποντας γενικευτικὰ τὸ θέμα, παρερμηνεύσε τὴν πλατωνική πολιτικὴ σκέψη, σωστά ὅμως ἐπίσημανε τὴν ἀξία τῆς παιδευτικῆς θεωρίας: Γιὰ τὴν πλατωνική πολιτεία γράφει σὲ ὑποσημείωση στοῦ Προλεγόμενά του στὰ Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλη: «Αἱ δύο πολιτεῖαι τοῦ Πλάτωνος (Πολ. α-ἡ' καὶ Νόμοι α-ιβ') πλάσματα τῆς φαντασίας του, τὰ ὁποῖα οὐδ' αὐτὸς ἐπίστευε δυνατόν νὰ ἐνεργηθῶσι, δείχνουν, ὅτι σκοπὸν ἄλλον δὲν εἶχεν ὁ γράφων, παρὰ νὰ θησαυρίσει εἰς αὐτὰς ὄλας του τὰς περὶ παίδων ἀγωγῆς θεωρίας, ἐκ τῶν ὁποίων τῆς χρηστῆς ἀνατροφῆς κρέμεται τῆς πολιτείας ἡ ἐννομία...» (βλ. Βαλέτα, Κοραῆς, Ἄπαντα τὰ πρωτότυπα ἔργα, Α', Δωρικὸς, 320 ὑπ. 43.πβ. 293).
42. Ἄννας Κελεσιδου-Γαλανοῦ, ὁ.π. 83. Πβ. Πλάτων, Πολιτεία 548d.
43. A. Diès, Platon, La République, Les Belles Lettres 1965, XLVII.
44. Πβ. Ἄννας Κελεσιδου-Γαλανοῦ, ὁ.π. 64: «Κι ἐδῶ καθοδηγητικὴ ἀρχὴ εἶναι ἡ ἀρετὴ (ἀειρείτη) τοῦ ἀδιόκοπου στοχασμοῦ: ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴ σωτηρία εἶναι σημαντικότερος ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἐτοιμὴ σωτηρία. Ὁ ἀγῶνας αὐτὸς ἔχει τοὺς ἰδανικοὺς στόχους καὶ τὰ ἰδανικά του πρότυπα, ἀλλὰ καὶ τὰ πρακτικὰ-πραγματικὰ του καταφύγια. Ἐχει τοὺς ἰδεατοὺς πρώτους δρόμους καὶ τοὺς ἀναγκαίους δευτέρους δρους, τὸν δεῦτερο πλοῦ στὴ ζήτηση τῆς σωτηρίας (πρβλ. Φαῖδον 99d). Ἰδανικὸ καὶ δυνατόν εἶναι γενικὰ τὰ δύο πεδία, ὅπου κινεῖται ἡ πλατωνική σκέψη· ἐδῶ θὰ τὴν ἀκολουθήσει ἡ ἀριστοτελική.
- » Ὁ πλατωνικός δεῦτερος πλοῦς εἶναι: ἄλλοτε δεῦρο καὶ ὑπόθεση δίπλα στὴν νῦν κρίσιμη πραγματικότητα· ἄλλοτε ἡ ἐννομη πολιτεία γιὰ τοὺς πολλοὺς, ἐνῶ ὑπάρχει στὸν ἰδανικὸ ὀρίζοντα ὁ ἀριστος ἀνδρας (Πολιτεία Η 544a) καὶ ἡ ἰδανικὴ πολιτεία. Ὁ δεῦτερος πλοῦς δὲν εἶναι οὔτε ἡ χειρότερη πορεία οὔτε ἡ στιγμὴ τῆς συγκατάβασης, ἀφοῦ ἡ σταθερὰ τοῦ Πλάτωνος εἶναι ὁ στόχος τοῦ καλλίτερου».
45. Chambry E., Platon, les Belles Lettres 1966, ὑπ. I. μετφρ. Ἄννας Κελεσιδου-Γαλανοῦ.
46. Βλ. Ἄννας Κελεσιδου-Γαλανοῦ, Τὸ πεπερασμένο τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀριστοκρατία τῆς γνώσεως κατὰ Πλάτωνα. ΕΕΦΣΠΙΑ 1972, 226, κμ.
47. Βλ. Πολιτικός, 294b.
48. Βλ. Ἄννας Κελεσιδου-Γαλανοῦ, Ἡ ἐννοια τῆς σωτηρίας..., 41.